

Tarihi ve Psikolojik Açından Çinggis Kagan Dönemi Moğol Kuşatmalarında Canlı Hayvanların Ateşe Verilmesi Vakıaları

Incidents of Fire-set Live Animals in Mongol Sieges of the Chinggis Khagan Period from Historical and Psychological Perspectives

Çetin KAYA¹

¹Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu,
Türkiye

ORCID: Ç.K. 0000-0003-3876-5140

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Çetin Kaya (Dr. Öğretim Üyesi),
Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu,
Türkiye
E-posta: cctinkayaa.58@gmail.com

Başvuru/Submitted: 02.05.2024

Kabul/Accepted: 30.07.2024

Atıf/Citation: Kaya, Çetin. "Incidents of
Fire-set Live Animals in Mongol Sieges of the
Chinggis Khagan Period from Historical and
Psychological Perspectives". *Şarkiyat Mecmuası -
Journal of Oriental Studies* 45 (2024), 137-151.
<https://doi.org/10.26650/jos.1476952>

ÖZ

İnsanların hayvanları çeşitli ihtiyaçları için kullanmaya başlamaları çok eskiye dayanmaktadır. Bu ihtiyaçların başında beslenme gelmesine rağmen zamanla kullanım alanları genişlemeye başlamıştır. Hayvanlar, insanları birbirlerine karşı verdikleri mücadelelerde üstünlük unsuru olarak kullanılmışlardır. Çoğu canlı gibi hayvanların da çeşitli duygulara sahip oldukları bilinmektedir. Bu duygulardan biri de korkudur. Zamanla hayvanların korku duygusu insanlar tarafından silaha dönüştürülmüştür. Bunun en çarpıcı örneği de Moğolların 1211-1214 yılları arasında gerçekleştirdikleri Pekin kuşatmalarında görülmüştür. 1662 yılında Moğol müellif Sagan Seçen tarafından yazılan eserde bu olay ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır. Esere göre, Moğollar Pekin şehrini kuşattıkları sırada, Jin İmparatoru müşavirlerinin tavsiyesi üzerine Çinggis Kagan'a sulh teklifinde bulunmuştur. Çinggis Kagan da eğer kendisine on bin kırlangıç ve bin adet kedi verilirse kuşatmayı kaldıracaklarını iletmiştir. Jin İmparatoru bu isteği kabul etmiş ve ona istediklerini vermiştir. Ancak Moğollar getirilen kırlangıçların ayaklarına kumaşlar bağlamış, kedilerin de kuyruklarına pamuklar sarmıştır. Ardından da bu yanıcı maddeleri ateşe vermişler. Ateşten duydukları şiddetli korkuyla serbest bırakılan hayvanlar can havliyle şehirde bulunan yuvalarına doğru kaçmışlardır. Böylece oradaki ahşap yapıların alev almasını sağlamışlardır. Bu olayın ardından savunma gücü kırılan şehir teslim olmuştur. Neticede Jin İmparatoru kızını Çinggis Kagan'a vererek onunla dostluk tesis etmiştir. Yapmış olduğumuz çalışma Sagan Seçen'in eserinde geçen bu olayın tarihi kroniklerce teyidi ve psikolojik yönlerine odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Pekin Kuşatması, Psikolojik Harp, Hayvan Katliamı

ABSTRACT

People's use of animals for various needs dates back to ancient times. Although nutrition is the primary need, their scope of use has begun to expand over time. Animals were used as an element of superiority in the struggles of people. Animals have various emotions. One of these emotions is fear. Over time, animals' sense of fear has been turned into a weapon by humans. The most striking example of this was the siege of Beijing, which the Mongols conducted

between 1211 and 1214. This event is described in detail in a work written by Mongolian author Saghang Sechen in 1662. According to this work, while the Mongols were besieging Beijing, the Jin Emperor made a peace offer to Chinggis Khagan on the advice of his advisors. Therefore, Chinggis Khagan stated that he would lift the siege if 10,000 swallows and a thousand cats were given to him. The Jin Emperor accepted this request. However, the Mongols tied cotton to the feet of the swallows and wrapped cotton around the tails of the cats. Then they set the flammable materials on fire. The animals ran for their lives toward their nests in the city. Thus, they caused the wooden structures there to catch fire. After this incident, the city surrendered. As a result, the Jin Emperor gave his daughter to Chinggis Khagan and established a friendship with him. This study focuses on the confirmation of this event in Saghang Sechen's work through historical chronicles and their psychological aspects.

Keywords: Mongols, Siege of Beijing, Psychological Warfare, Animal Massacre

EXTENDED ABSTRACT

People's use of animals for various needs dates back to ancient times. Although nutrition is the primary need, their scope of use has begun to expand over time. Animals have been used as an element of superiority in the struggles of people against each other. Animals, like most living things, have various emotions. One of these emotions is fear. Fear is one of the basic emotions that enable living things to survive. For this reason, this emotion is strongly felt by living beings. Over time, animals' sense of fear has been turned into a weapon by humans. Human attempts to turn into weapons and the emotions of fear found in animals have been observed since ancient times. However, the most striking example of this was the siege of Beijing, which the Mongols conducted between 1211 and 1214. Information on these sieges can be found in various historical chronicles. However, this event is described in detail in the work written by Mongolian author Saghang Sechen in 1662. According to this work, the Mongols plundered many of the Jin Empire's cities because of their wars with the Jin Empire in 1190. They then laid siege to Beijing, the city where Jin Emperor was located. While the Mongols were besieging Beijing, the Jin Emperor made a peace offer to Chinggis Khagan on the advice of his advisors. Therefore, Chinggis Khagan stated that he would lift the siege if 10,000 swallows and a thousand cats were given to him. The Jin Emperor accepted this request and gave him what he wanted. However, the Mongols tied cotton to the feet of the swallows and wrapped cotton around the tails of the cats. Then they set the flammable materials on fire. The animals, which were released due to their intense fear of fire, ran for their lives toward their nests in the city. Thus, they caused the wooden structures there to catch fire. After this incident, the city, whose defense power had been broken, surrendered. As a result, the Jin Emperor gave his daughter to Chinggis Khagan and established a friendship with him. This study we have conducted focuses on the confirmation of this event in Saghang Sechen's work through historical chronicles and their psychological aspects. The first point to be considered in this regard was the contradictory aspects of the information provided by Saghang Sechen with other accounts. The most important of these is that the author presents this attack as if it occurred

in 1190. However, a Mongol expedition against the Jin Empire in 1190 cannot be confirmed by any accounts. Based on research on other accounts written more recently to the period in which the incident took place, the earliest date given for the Mongols' first expedition to the Jin Empire is 1211. Therefore, 1190, as indicated by Saghang Sechen, was an extremely early date. For this reason, the date given here cannot be considered accurate. In addition, based on the information obtained from the accounts, it can be concluded that the Mongols attacked the city of Beijing during the reign of two different Jin Emperors. The first of these is Weishao. Upon his death in 1213, his nephew Xuanzong took over. It is not clear exactly during which emperor's reign Chinggis Khagan carried out the attack in question. However, there are some clues in the information obtained from the accounts. The issue of Chinggis Khagan's marriage to a princess from the Jin Empire dynasty played an important role in resolving the incident. However, the accounts we reference include different rumors about the emperor during which Chinggis Khagan had this marriage. Although Chinese accounts point to the time of Xuanzong, other accounts generally report that the incident occurred during the Weishao period. However, based on the information that the emperor gave away his daughter, we believe that this incident occurred during the reign of Weishao. Because there is information in Chinese accounts that Xuanzong gave away a princess, his cousin, to Chinggis Khagan. Therefore, it can be assumed that the incident occurred between 1211 and 1213 during Weishao's reign. However, the fact that no account other than Saghang Sechen has provided information that birds and cats were used in this way during the siege of Beijing raises doubts about the reality of the incident. As a result, while scientific studies on emotions began in Europe at the end of the 19th century, it is important to mention that the Mongols systematically used animal emotions and turned them into weapons while describing an event that took place in the 13th century in a 17th-century account. This situation indicates the level of military development that the Mongols had at that time. Moreover, the above-mentioned Beijing siege is not the only example of this situation. A war tactic similar to that used by the Mongols during the siege of Beijing was also used during the siege of Bamian in 1221. During this siege, an arrow fired from the castle hit one of Chinggis Khagan's grandsons, causing his death. For this reason, the Mongols made great efforts to capture the city immediately to avenge the murder of the prince. As a result, the castle and city were captured. The accounts state that the Mongols slaughtered animals for no reason during this siege because of their anger toward the local people. However, it is not a logical explanation for a society that shapes its life according to animals to slaughter animals for no reason because of their anger toward humans. It is likely that during this siege, the Mongols set animals on fire to destroy the flammable buildings in the city. As can be seen from the examples above, the Mongols used the fear of fire in living creatures as a weapon in many sieges.

Giriş

İnsanlar, hayvanları erken dönemlerden beri çeşitli ihtiyaçları için kullanmaya başlamışlardır. Bu ihtiyaçların başında da beslenme gelmektedir. Belli bir dönem insanlar avcılık ve toplayıcılıkla besin ihtiyaçlarını giderirken, sonraları tarım ve hayvancılık yapmaya başlamışlardır. Bu durum insanların besine ulaşma ihtimallerini bir düzene kavuşturmuştur. Ayrıca evcilleştirdikleri hayvanlar insanlara fiziksel güç kaynağı olarak da hizmet etmişlerdir¹. Atın evcilleştirilmesi ile insanlık fiziksel gücün yanı sıra sürat da kazanmıştır. Daha sonra bu hayvanları birbirleri ile yaptıkları savaşlarda üstünlük unsuru olarak kullanmaya başlamışlardır. Hayvanlar savaş için gerekli mühimmatın taşınmasında, haberleşmede ve manevra kabiliyetinin artırılmasında insanlara büyük bir fayda sağlamıştır². Özellikle büyük cüsseli hayvanların savaş meydanlarında kullanılması fiziksel üstünlük elde edilmesine ve karşı taraf üzerinde baskı unsurunun artırılmasıyla, düşmanın motivasyonunun düşürülmesinde etkili olmuştur³. Ama hayvan davranışları her daim tutarlılığını sürdürmemekte olup, savaş sırasında karşı tarafın yaptığı hamleler ve çeşitli faktörlerin devreye sokulması ile durumun tam tersine döndüğü vakıalar da görülmektedir. Örneğin, Antik Yunan ve Roma dönemlerinde domuzların üzerine nef sürülerek ateşe verilmiş ve onların ateşten korkarak çıkarttıkları çığlıklarla yanarak üzerlerine gelmesinden ürken filler, buldukları rakip saftaki orduyu meydana getirdikleri kargaşayla dağıtmışlardır⁴. Bu örnek ilk çağlardan beri insanların ateş korkusunu bir savaş silahı olarak kullandığını göstermektedir.

1. Korku ve Ateş

Charles Darwin'in canlıların kökenleri üzerine yapmış olduğu 1859 ve 1871 yıllarındaki araştırmaları bilimsel çalışmalarda yeni bir çığır açmıştır⁵. Ayrıca o, bu çalışmalarını canlıların

- 1 Alaeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006); Esmâ Öz, *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014) 7; Ozan Arslan Aytan, "Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yeleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkininin Mukayesesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2021), 981.
- 2 Faruk Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1983), 1-2; İlhami Durmuş, "Türk Kültür Çevresinde At", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1 (2021), 1-12; Mesut Şen, "Türk Kültüründe Atın Özellikleri ve Eğitimi", *Türk Askeri Kültürü* içinde, (İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2023), 611; Ahmet Ünal, *Eski Anadolu ve Ön Asya'da At ve Kikkuli'nin Kaleminden Dünyanın En Eski At Eğitim Metinleri*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020), 20-21; Güngör Karauğuz, *Hitit At Eğitimi Kil Kitabı*, (Ankara: Çizgi Kitabevi, 2018), 18-26.
- 3 Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Z. K. Ugan ve A. Temir, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991), 2:759; Firdevsi, *Şehname*, çev. N. Lugal ve K. Akyüz, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994), 1:29; Tahsin Yazıcı, "Fil", *DİA*, c. XIII, (İstanbul: TDV, 1996), 67-68; J. Ruska, "Fil", *İA*, c. IV, (İstanbul: MEB, 1978), 634-635; Alastair Harden, *Animals in the Classical World Ethical Perspectives From Greek and Roman Texts*, (Houndmills: The Plgrave Macmillan, 2013), 135.
- 4 H. H. Scullard, *The Elephant in the Greek and Roman World*, (Cambridge: Thames and Hudson, 1974), 113-114; Harden, *Animals in the Classical World*, 138-139.
- 5 Charles Darwin, *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, (London: Jhon Murray, 1959); Charles Darwin, *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, (London: Jhon Murray, 1974).

duygusal yönlerini de kapsayacak şekilde genişletmiştir⁶. Darwin'e göre korku, canlının kendisine tehdit olarak algıladığı bir uyarıcıya karşı hissettiği duygudur⁷. Bu nedenle negatif duygular kategorisinde yer almaktadır⁸. Ama bu duygu, canlıların hayatta kalmasını sağlayan ana etmenlerden biridir⁹. Ayrıca korku canlılarda bulunan temel duygulardan biri olduğu için oldukça güçlü bir şekilde hissedilir¹⁰. Yapılan araştırmalar sonucunda, korkunun canlılar tarafından çok iyi anlaşılan bir duygu olduğu da görülmüştür¹¹.

Canlı korkmaya başladığında kendisine acı verecek bir durumun meydana geleceği beklentisine girmektedir¹². Bu nedenle korku duyduğu uyarıcı ile baş edebilmek adına bazı tepkiler göstermektedir. Araştırmalar duyguların iki farklı tepkisel boyutta gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi sadece his boyutunda kalırken diğeri davranışlarla kendisini göstermektedir¹³. Korku bu boyutların ikisini de karşılamakta olup canlılar bu hissi ifade ederken bazı sistemsel ve eylemsel tepkiler açığa çıkarırlar¹⁴. Eylemsel tepkiler hususunda bir değerlendirme yapıldığında canlı ya uyarıcıyla mücadele etme eğilimi göstermekte ya da ondan kaçınmayı tercih etmektedir¹⁵. Kaçınma tepkisi uyarıcıyı kendinden uzaklaştırmak adına yapılan koşma, tırmanma, uçma, yüzme, hareketsiz kalma, bağırma ve benzeri eylemler olarak gözlemlenebilir¹⁶. Canlı bu eylemleri mevcudiyetini korumak ve güvenliğini tesis etmek

-
- 6 Charles Darwin, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, (Chicago: University of Chicago Press, 1872).
 - 7 Darwin, *The Expression of the Emotions*, 289-291.
 - 8 Bella M. DePaulo, "Nonverbal Behavior and Self-Presentation", *Psychological Bulletin* 111/2 (1992), 214-215; Kim Witte, "Fear as Motivator, Fear as Inhibitor: Using the Extended Parallel Process Model to Explain Fear Appeal Successes and Failures", *Handbook of Communication and Emotion* içinde, (New York: Academic Press, 1996), 424; David J. Anderson, Ralph Adolphs, "A Framework for Studying Emotions across Species", *Cell* 157/1 (2014), 198.
 - 9 Joseph E. LeDoux, "Evolution of Human Emotion: A View Through Fear", *Progress Brain Research* 195 (2012), 432; Elena Walsh, Paul E. Griffiths, "Emotion, Evolution of", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* 7 (2001), 468.
 - 10 Jonathan H. Turner, "The Evolution of Emotions in Humans: A Darwinian-Durkheimian Analysis", *Journal for the Theory of Social Behaviour* 26/1 (1996), 18; LeDoux, "Evolution of Human Emotion", 437; Walsh, Griffiths, "Emotion", 468. Anderson, Adolphs, "A Framework", 192.
 - 11 Joseph LeDoux, "Fear and the Brain: Where Have We Been and Where Are We Going?" *Biological Psychiatry* 44/12 (1998), 1235.
 - 12 Klaus R. Scherer, "The Nature and Study of Appraisal: A Review of the Issues", *Appraisal Proces in Emotion* içinde, (New York: Oxford University Press, 2001), 388; S. Rachman, "Neo-Conditioning and the Classical Theory of Fear Acquisition", *Clinical Psychology Review* 11 (1991), 156; Orval Hobart Mowrer, "A Stimulus-Response Analysis of Anxiety and Its Role as a Reinforcing Agent", *Psychology Review* 46 (1939), 556-557.
 - 13 J. W. Papez, "A Proposed Mechanism of Emotion", *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences* 7/1 (1995), 103.
 - 14 Darwin, *The Expression of the Emotions*, 306-308; Ömer Erdoğan, "Duygular ve İletişim", *Çatışma, Duygular ve İletişim* içinde, (İstanbul: Motto Yayınları, 2020), 54; Kim Witte, "Fear as Motivator", 424.
 - 15 Keith Oatley, P. N. Johnson-Laird: "Towards a Cognitive Theory of Emotions", *Cognition & Emotion* 1/1 (1987), 29; Annett Schirmer, *Emotion*, (Los Angeles: Sage Publications, 2015), 204-205.
 - 16 LeDoux, "Evolution of Human Emotion", 436; Eliza Bliss-Moreau, "Constructing Nonhuman Animal Emotion", *Current Opinion in Psychology* 17 (2017), 187; Isaac M. Marks, *Fears and Phobias*, (New York: Academic Press, 1969), 1.

için gerçekleştirir¹⁷. Maslow'un yapmış olduğu araştırmalar neticesinde şekillenen canlıların ihtiyaçlar piramidi de en temelde mevcudiyeti devam ettirmeye yönelik gereksinimler üzerine inşa edilmiştir¹⁸. Diğer duygular gibi uyarıcılara karşı hissedilen güvenlik ihtiyacından doğan korku duygusundan kaynaklı tepkilerin bazıları canlının karşılaştığı zorluklar ekseninde yeniden şekillenerek kuşaktan kuşağa aktarılırken,¹⁹ bazıları da yaşanan tecrübeler neticesinde sonradan oluşmuştur. Ateş korkusundan kaynaklı tepkiler, aktarım yoluyla doğuştan gelenlere verilecek örneklerden biridir²⁰. Ateş doğada bulunan dört temel unsurdan biri olmasına rağmen diğer elementlerden toprak, su ve hava gibi bünyesinde yaşama olanak tanımamaktadır. Hatta temas edildiğinde yaşamı tehdit eden bir unsur konumundadır. Bu nedenle canlılarda korku duygusunu uyarmaktadır. Ancak diğer canlılardan farklı olarak insan ateşe duyduğu korkuyu yenererek onu evcilleştirmeyi başarmıştır²¹. Ama duyduğu korkunun kalıntısı olarak, ona kutsiyet atfetmekten geri duramamıştır²².

2. Moğolların Hayvanlardaki Ateş Korkusunu Silah Olarak Kullanmaları

Moğolların kullanmış olduğu en büyük silahlardan birisi hiç şüphesiz korku duygusudur. Bu duyguyu silah olarak kullanabilmek için oldukça büyük çaba sarf etmişlerdir. Onların düşmanlarına bu duyguyu hissettirebilmek için gösterdikleri çaba, dönemin birçok müellifi tarafından neşredilmiştir. Savaşlarda kullandıkları taktikler ve hileler, kroniklerde bir hayli yer tutmaktadır²³. Bu uygulamalar genellikle Moğollar tarafından insanları korkutmak ve onların kendi karşılarında savaşıma direncini kırmak için kullanılmıştır. Ancak Moğolların hayvanların korkularından faydalanarak savaşlarda menfaat sağladıkları durumlar da kaynaklardan takip

17 Turner, "The Evolution of Emotions", 16.

18 A. H. Maslow, "A Theory of Human Motivation", *Psychological Review* 50/4 (1943), 370-396.

19 Bliss-Moreau, "Constructing Nonhuman", 187; Walsh, Griffiths, "Emotion", 470-471; Randolph M. Nesse, "Evolutionary Explanations of Emotions", *Human Nature* 1/3 (1990), 283-285.

20 J. Leake, D. M. Leidl, B. P. P. Lay, J. P. Fam, M. C. Giles, O. A. Qureshi, R. F. Westbrook, N. M. Holmes, "What is Learned Determines How Pavlovian Conditioned Fear is Consolidated in the Brain", *The Journal of Neuroscience: The Official Journal of the Society for Neuroscience* 44/2 (2022), 2.

21 Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere*, 163.

22 Eyyüp Tanrıverdi, "Eski Arap Kültüründe Ateş Yakma Gelenekleri", *Doğu Araştırmaları* 8 (2011), 49-62; Bahriye Güray Gülyüz, "İslam Öncesi Türk Kültüründe Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında)", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019), 201-223; S. A. Tokarev, "Kültür Tarihinde Ateş Sembolü", çev. M. Duranlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 6/1 (2006), 259-264; Ali Toroman, "Türk Mitolojisinde Ateş Kültü ve Amasya'daki İzleri", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Amasya Özel Sayısı (2022), 11-26.

23 Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Siret-i Celâleddîn-i Mingburnî*, neşr. M. Minovi, (Tahran: İntişarat-ı İlim u Ferheng, 2015); Alâeddîn Atâ-Melik Cuveynî, *Târih-i Cihân Guşâ*, neşr. M. Kazvîni, (Tahran: İntişarat-ı Hermes, 2016); Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakat-ı Nâsirî*, neşr. A. H. Habibi, (Tahran: İntişarat-ı Esatir, 2010), II.; İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi'l Târih*, çev. A. Ağırakça ve A. Özaydın, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987) XII.; Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmiu'l Tevârih*, neşr. M. Ruşen ve M. Musevi, (Tahran: İntişarat-ı Elburz, 1995), I-II.; Meryem Doygun, *Moğollarda Ceza ve İşkence (Büyük Moğol İmparatorluğu ve İlhanlılar)*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2022); Ozan Köklünar, *Moğollarda Psikolojik Harp ve İşkence Teknikleri*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2023); Yavuz Delibalta, *Moğolların Harp Taktikleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2024); Altay Tayfun Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27/2 (2012), 427-458.

edilebilmektedir. Bu hususun hiç şüphesiz en çarpıcı örneği Moğol asıllı Sagan Setsen tarafından 1662 yılında kaleme alınan *Erdenin Tovç* adlı eserde yer almaktadır²⁴.

Esere göre, Moğol hükümdarı Çinggis Kagan²⁵, Beyaz Köpek²⁶ yılında (1190) yirmi dokuz yaşında iken Cürçenlere karşı bir saldırı başlatmıştır. Kuşatma sırasında Çinggis Kagan, Cürçen hükümdarı Vanjun Han'a eğer kendisine on bin kırlangıç ve bin kedi verirse şehri almaktan vaz geçeceğini bildirmiştir. Bu durumu hoş karşılayan hükümdar ona istediklerini eksiksiz olarak teslim etmiştir. Ancak getirilen kırlangıç ve kediler Moğollar tarafından silaha dönüştürülmüştür. Kırlangıçlar ayaklarına kendirden bir kumaş bağlanarak ateşe verilmiştir. Böylelikle salınan kuşlar doğrudan evlerin saçaklarında bulunan yuvalarına uçmuş ve oraların ateş almasına sebep olmuştur. Ayrıca kedilerin de kuyruklarına pamuk ipliği bağlayıp ateşe vermişlerdir. Can havli ile kaçışan kediler de binaların çatılarına tırmanarak büyük bir yangın çıkarmışlardır. Neticede çıkan yangından oldukça fazla etkilenen şehir teslim olmuştur. Bu savaş sonucunda Çinggis Kagan, Vanjun Han'ın kızı Jalihay'ı kendisine eş olarak almıştır. Ayrıca babası Vanjun Han ile de anlaşmaya varmış ve dostluk tesis etmiştir. Ancak Jalihay kısa süre sonra ölmüştür²⁷.

Görüldüğü üzere *Erdenin Tovç*'ta Cürçenler olarak bilinen, Cürçen, Kitan, Han ve Cüyin boylarının Kitanlar'a karşı bir araya gelip isyan etmesi neticesinde kurulan Jin İmparatorluğu (1115-1234)²⁸ üzerine Çinggis Kagan'ın bir seferi anlatılmıştır. Bu seferde açıkça Moğolların kuş ve kedilerin ateş korkusunu bir silaha dönüştürerek şehir kuşatmasında kullandıkları görülmektedir. Bu bilgileri teyit etmek amaçlı, kendine has malumatlar veren diğer kronikleri yazılış tarihlerine göre kronolojik olarak gözden geçirdiğimizde, Jin İmparatorluğu üzerine Moğollar tarafından yapılan seferler ana kaynaklarda şu şekilde anlatılmaktadır:

1240 yılı içerisinde yazımı tamamlanan *Moğolların Gizli Tarihçesi*²⁹ adlı eser, Çinggis Kagan'ın ilk olarak Koyun yılı 1211'de Jin İmparatorluğu üzerine sefere çıktığı bilgisini vermektedir. Moğollar bu seferde birçok şehri ele geçirip yağmalamışlardır. Ardından Jin

24 Sagan Setsen, *Erdenin Tovç*, haz. M. Bayarsihan, (Ulaanbaatar: Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, 2006).

25 Moğol kaynaklarında genel olarak böyle anıldığı için çalışmamızda bu yazımı tercih ettik. Ancak diğer kaynakların verdiği bilgilerin geçtiği kısımlarda o kaynağın vermiş olduğu yazımın transkripsiyonu neşredilmiştir. Bu uygulamayı diğer isimlerde de tatbik ettik.

26 Bu takvim on iki hayvandan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla Sıçan, Sığır, Kaplan, Tavşan, Ejderha, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, Köpek ve Domuz şeklinde olup her biri güneş takvimine göre hesaplanan bir yıla denk gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016); E. Chavannes, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020).

27 Sagan Setsen, *Erdenin Tovç*, 65; Sagang Sechen, *The Precious Summary a History of the Mongols from Chinggis Khan to the Qing Dynasty*, çev. J. Elverskog, (New York: Columbia University Press, 2023), 52-53; Ganjiddmaa Chimeddorj, "17. Yüzyıl Moğol Müverrihi Sagan Seçen'in, "Had-un Ündüsün-ü Erdeni-yın Tobçı" (Hanların Menşei Hakkında Hazinelerinin Tarihi)", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017), 28.

28 Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 249-251; Timothy May, *Moğol Savaş Sanatı*, çev. M. Uyar, (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 173; Kürşat Yıldırım, *Çin Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 188-193; Rene Grousset, *Çin Tarihi*, çev. İ. Aslan, (İstanbul: Post Yayınevi, 2023), 198.

29 Bkz. *The Secret History of the Mongols*, çev. I. de Rachewiltz, (Leiden: Brill, 2004); *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. A. Temir, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995); *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. M. L. Kaya, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011).

İmparatorluğu başkentlerinden Cung-du³⁰ şehrini kuşatmışlardır. Bu sırada şehirde bulunan Altan Han'ın (Jin İmparatoru)³¹ büyük komutanlarından Ongging-çingsiang, imparatoru da razı ederek Çinggis Kagan ile anlaşma yapmasını sağlamıştır. Anlaşmaya göre, birçok hayvan, değerli madenler ve prenses Gungju gönderilerek Çinggis Kagan'ın kuşatmayı kaldırması sağlanmıştır. Ardından Moğol elçilik heyetinin Altan Han tarafından alıkoyulması üzerine, Köpek yılı 1214'de Çinggis Kagan tekrar sefere çıkmıştır. Bu seferde de Cung-du şehri yeniden Moğollar tarafından kuşatılmıştır. Şehrin savunmasının yetersiz geleceğini düşünen Altan Han oradan kaçmayı başarmıştır. Bu olaydan sonra da Moğollar tarafından şehir ele geçirilmiştir. Ardından Jin İmparatoru yeni başkent olarak Nan-ging³² şehrini belirlemiştir³³.

1260 yılında neşri tamamlanarak Delhi Türk Sultanı Nasırüddin Mahmud Şah'a (1246-1266) sunulan *Tabakât-ı Nâsiri*'de³⁴ Çinggis Kagan'ın Jin İmparatorluğu üzerine yaptığı sefer şu şekilde açıklanmaktadır: Çengiz Han Moğol boylarını kendi yönetimi altında topladıktan sonra ordusunu toplama ve savaş gereksinimlerini temin etme işleriyle uğraşmaya başladı. Ancak bu durum kısa zamanda Altun Han'ın kulağına gitti. Altun Han da üç yüz bin kişilik bir süvari birliğini Moğolları gözetlemeleri ve kendi ülkesine gelen yolların güvenliği için memur etti. Bu sırada Çengiz Han, Altun Han'a Müslüman bir tüccar olan Cafer'i elçi olarak yolladı. Altun Han bu elçiyi hapse attırdı. Ama elçi bir fırsatını bulup kaçmayı başardı. Çengiz Han'ın yanına gelip durumu anlattı ve savaş kararı aldılar. Tamgaç ülkesine saldırarak onların birçok şehrini zapt ettiler. Altun Han'ın bulunduğu şehri dört yıl boyunca kuşattılar. Sonrasında şehri ele geçirdiler ama Altun Han kaçmıştı. Bu sırada Harezmsah Muhammed'in Çengiz Han'a elçi olarak gönderdiği Bahaeddin Razi, Altun Han'ın başkentine yaklaştıklarında insan kemiklerinden oluşmuş tepeler görmüşlerdir. Çengiz Han'ın huzuruna vardıklarında Altun Han'ın esir edilen oğlunu ve vezirini bağlı bir şekilde onlara göstermişlerdir. Ardından Bahaeddin Razi'nin bulunduğu heyet birçok hediye ile birlikte Harezmsah Muhammed'in yanına gönderilmiştir. Çengiz Han bu heyetin yanına beş yüz develik değerli eşyalar yüklü kendi ticari kervanını da katmıştır. Ancak o kervan Otrar ulaştığında şehrin valisi Kadir Han tarafından gasp edilmiş ve tüm mallarına el konulmuştur³⁵.

1310 yılında kaleme alınmış olan *Câmiu't Tevârih*'de³⁶ Çinggis Han'ın Jin İmparatorluğu üzerine gerçekleştirdiği seferin Koyun yılı 1211'de başladığı bilgisi verilmektedir. Ardından Moğollar birçok şehir ele geçirildikten sonra Tavuk yılı 1213'de imparatorluğun başkenti

30 Günümüzde Çin'in başkenti Pekin şehri sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bkz. Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, (New York: Facts on File, Inc, 2004), 620.

31 Jin imparatorları kaynaklarda Altan Han olarak anılmaktadır. Bkz. *The Secret History; Moğolların Gizli Tarihi; Moğolların Gizli Tarihçesi*; Hemedânî, *Câmiu't Tevârih*, I.

32 Günümüzde Çin'in Nankin şehridir. Bkz. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia*, 38.

33 *The Secret History*, 175-181; *Moğolların Gizli Tarihi*, 170-174; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 215-220.

34 A. S. Bazmee Ansari, "Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *DİA*, c. 8, (İstanbul: TDV, 1993), 98-99.

35 el-Cüzcânî, *Tabakat-ı Nâsiri*, 99-103; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakat-ı Nâsiri Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, çev. M. Uyar, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2016), 49-53; V. V. Barthold, *Moğol İstilası Devrinde Türkistan*, çev. S. S. Morali, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 390-394.

36 Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârih", *DİA*, c. 7, (İstanbul: TDV, 1993), 132-134.

Cung-du'yu kuşatmışlardır. Ancak imparator Altan Han'ın veziri Onging-çingsang kısa süreli bir barış teklifi yaparak Moğolları uzaklaştırmayı sonra da durumu yeniden değerlendirmeyi teklif etmiştir. Bu teklifi beğenen Altan Han, Çinggis Han'a bağlılığını bildirmiş ve kızı Guncu Hatun'u onunla evlenmek üzere göndermiştir. Bu olay sonrası Çinggis Han kuşatmayı kaldırmıştır. Bu durumu fırsat bilen Altan Han dört ay sonra Cung-du'dan çıkarak Moğollardan uzak ve daha sağlam olan Nan-ging şehrine taşınmıştır. Güvenlik konusunda sıkıntılarını gideren Altan Han yeniden Moğollar ile anlaşmayı bozmuştur. Bu durum üzerine Moğollar Cung-du şehrini kuşatarak orayı ele geçirmiştir³⁷.

Yukarıda verilen kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında *Erdenin Tovç*'da geçen Köpek yılı 1190'ın genel tarihi akışa uymadığı bu nedenle doğru olmadığı görülmektedir. Ancak müellifin burada 1214 tarihine denk gelen Köpek yılı ile bu yılı karıştırdığı düşünülebilir. Ama eserde Çinggis Kagan'ın gençliğine dair anlatılan diğer olaylarda da meseleler teyit edilebilir olsa bile tarihsel bir tutarlığın görülmemesi bu düşünceden bizi uzaklaştırmaktadır³⁸. Ayrıca eserde Vanjun Han olarak geçen Jin İmparatoru hakkında da bazı karmaşaya mahal verecek durumlar mevcuttur. Çünkü Çinggis Kagan'ın Çin üzerine saldırıya geçtiği 1211 yılında tahtta, hükümdar olduktan sonra Weishao olarak anılan Wanyan Yongji (1209-1213) vardır. Ancak Çinggis Kagan'ın 1214 yılında gerçekleştirdiği ikinci seferde ise, Weishao'nun yerine Jin İmparatorluğu tahtına geçtikten sonra Xuanzong ünvanını alan Wanyan Xun (1213-1224) bulunmaktadır³⁹. Bu durum değerlendirildiğinde geçen adlar kısmen de olsa eserin verdiği isimle uyumludur. Ama eserde gelin olarak gönderilen Jalihay'ın ismine diğer ana kaynaklarda rastlanılamamıştır. Zira kız verme olayını doğrulayan bu kaynaklarda, Çinggis Kagan'a gelin edilen kişinin imparatorun kızı ve adının da Gungju Hatun olduğu neşredilmiştir. Ancak bu gelin *Erdenin Tovç*'da rivayet edildiği üzere kısa bir süre içerisinde ölmemiş, Arık Böke'nin Moğol kağanı olmak iddiası ile tahta çıktığı 1260 yılına kadar hayatta kalmıştır⁴⁰.

Erdenin Tovç'un vermiş olduğu kuş ve kedilerin yakılarak şehirde yangın çıkartılması hadisesinin Çinggis Kagan zamanında Cung-du şehri üzerine yapılan saldırılardan hangisinde gerçekleştiği belli değildir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nin verdiği bilgiler ışığında bakıldığında Weishao zamanında gerçekleşmiş gibi gözükmektedir. Çünkü kaynağa göre, Moğollar Cung-du şehrini ilk defa kuşattıktan sonra Jin İmparatoru onlara çeşitli hediyeler ve kızını yollayarak barış teklifinde bulunmuştur. Böylece eserin vermiş olduğu tarihler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, olayın 1211-1213 tarihleri arasında gerçekleştiği görülmektedir. Sonrasında anlaşmanın tekrar bozulmasıyla gerçekleşen sefer ise, 1214 yılında düzenlenmiştir. *Tabakât-ı*

37 Hemedâni, *Câmiu'î Tevârih*, I: 441-454.

38 Bkz. Sagan Setsen, *Erdeniin Tovç*; Sagang Sechen, *The Precious Summary*; Chimeddorj, "17. Yüzyıl Moğol Müverrihi".

39 Bkz. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia*, 227, 277; *The Secret History*, 896.

40 Hemedâni, *Câmiu'î Tevârih*, I: 303; Çetin Kaya, "Cengiz Han'ın Kadınları", *Cengiz Han'ı Aramak* içinde, ed. O. Söylemez ve A. Daşman ve Ö. F. Ateş, (İstanbul: Bengü Yayınları, 2022), 88-89; Ömer Subaşı, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 244-246.

Nâsırî'nin olayları doğrudan 1218 yılında meydana gelen Otrar hadisesine⁴¹ bağlamasına bakılacak olursa Moğolların ikinci Jin İmparatorluğu seferi hakkında verilen bu tarih makuldür. *Câmiu'î Tevârih* de kız verme hadisesinin olduğu zamanı Weishao'nun iktidarı dönemine koymaktadır. Çünkü eserde Jin İmparatoru'nun kendi kızını eş olarak gönderdiği meselesi özellikle vurgulanmaktadır. Ama Çin kaynakları bu hususta *Moğolların Gizli Tarihçesi* ve *Câmiu'î Tevârih* ile uyumsuz bilgiler verirler. Bu eserlerde Weishao'dan sonra tahta geçen Xuanzong'un kuzeni prenses Gungju'yu, Çinggis Kagan'a eş olarak verdiği rivayet edilmektedir⁴².

Yukarıda bahsettiğimiz olay haricinde Moğolların Türkistan üzerine düzenledikleri sefer sırasında da bu olayın bir benzerinin yaşanmış olabileceği yönünde düşüncelerimiz bulunmaktadır. Çünkü Bamiyan şehri kuşatmasının bazı açıklanamayan yönleri vardır. Burada gerçekleşen olay kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: Moğollar 1221 yılında Bamiyan şehri önlerine gelmiş ve orayı savaşmadan teslim almayı denemişlerdir. İstekleri reddedilince şehri kuşatmışlardır. Bu sırada Çağatay'ın oğlu ve veliaht şehzadesi Mönge Togan, Bamiyan kalesinden atılan bir ok ile yaralanmış, çok geçmeden de ölmüştür. Şehzadenin ölümü üzerine orada bulunan Moğol ordusu kuşatma işlemini daha da sıkı tutmuş ve şehrin hızlı bir şekilde alınmasına özen göstermişlerdir. Şehir alındıktan sonra da büyük, küçük, kadın, erkek demeden köpek, kedi ve kuşlara kadar tüm canlıları katletmişlerdir⁴³.

Meseleden bahseden kaynaklar yapılan bu katliamın nedenini şehzadenin öldürülmesi sonrasında duyulan öfkenin dışı vurumu olarak göstermektedirler. Ancak pastoral bir halkın mensuplarının insanlara duydukları öfkeden dolayı sebepsiz yere hayvanları öldürmeleri pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca onların hayvanlara karşı merhametleri birçok kaynaktan izlenebilmektedir⁴⁴. Hatta tüm hayat düzenini hayvanlara göre şekillendirip, kültürel unsurlarının çoğunu hayvanlar üzerinden açıklayan toplumun⁴⁵ bu şekilde bir davranış sergilemesi mümkün

41 Barthold, *Moğol İstilas*, 394; A. C. M. D'Ohsson, *Moğol Tarihi*, haz. E. Kalan, (İstanbul: I.Q Kültür Sanat Yayınları, 2014), 96.

42 H. Desmond Martin, *The Rise of Chingis Khan and His Conquest of North China*, (New York: Octagon Books, 1977), 170-171; Anne F. Broadbridge, *Women of the Making of the Mongol Empire*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 94-95.

43 Seyfi Herevî, *Târihnâme-i Herât*, neşr. G. R. Tebatabayi, (Tahran: İntişarat-i Esatir, 2005), 87-88; Cuveynî, *Târih-i Cihân Guşâ*, 210; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, Çev. M. Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 155; el-Cüzcânî, *Tabakat-ı Nâsırî*, II: 119; el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî Moğol İstilasına*, 71; Hemedânî, *Câmiu'î Tevârih*, I: 752; Muhammed Şebânkâreî, *Mecmau'l Ensâb*, neşr. M. H. Mühedis, (Tahran: İntişarat-i Emir Kebir, 1998), 238-239; Çetin Kaya, "Moğol İstilasının Şafağında Güneşe Hasret Kalan Şehir: Bamiyan'ın Ortaçağ Siyasi Tarihi", *Tarihin Peşinde* 30 (2023), 83-84.

44 Cuveynî, *Târih-i Cihân Guşâ*, 130-131, 265-266, 661; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, 87-88, 201-202, 468-469; Hemedânî, *Câmiu'î Tevârih*, I: 685, 703-704, Planno Carpinili Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*, çev. A. T. Özcan, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2022), 21-22; Mustafa Uyar, "Vaşhay Hayvanlar Üzerinde Savaş Pratiği: Ortaçağ Moğol Ordularının Sürek Avları", *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan* içinde, ed. M. Ş. Yüksel, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2017), 82.

45 Shao Hung ve Peng Da Ya ve Xiu Ting, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Tai shi lu*, haz. M. Uyar, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2012); Johannes, *Tatarlar Olarak Andığımız*, 2022; Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. E. Ayan, (Trabzon: Derya Kiatpevi, 2000); Ruysbroecli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, çev. Z. Kılıç, (İstanbul: Kitap Yayınevi,

gözükmemektedir. Bu nedenle Moğolların Bamiyan kuşatmasında da yine hayvanları silah olarak kullandıkları ve bu nedenle ölümlerine neden oldukları düşünülebilir.

Sonuç

Yapmış olduğumuz araştırma göstermektedir ki, insanlar ilk çağlardan beri canlılarda bulunan ateş korkusunu bir silah olarak kullanmışlardır. Bunun oldukça sistemli bir örneği de Moğolların Pekin kuşatmasında görülmüştür. Bu olayı daha sistemli olarak addetmemizin nedeni kuşatma sırasında Moğollar tarafından ateşe verilen kuş ve kedilerin herhangi bir yönlendirmeye gerek duymadan doğrudan istenilen hedefe ulaşmasıdır. Burada hesaplanan birinci adım canlıda meydana gelen ateş korkusudur. İkinci adım ise, ateşin yarattığı korkudan kaçan hayvanın güvenlik ihtiyacını nerede gidermeye çalışacağına hesaba katılmasıdır.

Görüldüğü üzere *Erdenin Tovç* haricinde kuşatmadan bahseden diğer kaynaklar, Moğolların kuş ve kedileri bir silah olarak kullanılmalarına hiç değinmemişlerdir. 1662 yılında yazılmış bir Moğol kaynağı olan *Erdenin Tovç*'un vermiş olduğu tarihler her ne kadar şüpheli olsa da olaylar konusunda diğer kaynaklarla kısmen paralel bilgiler bulunmaktadır. Bu nedenle doğruluğu konusunda şüphelerimiz oldukça düşüktür. Ayrıca değindiğimiz üzere duygular üzerine yapılan çalışmalar Avrupa'da 19. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır. 17. yüzyılda yazılmış bir Moğol kaynağında 13. yüzyıl olayları anlatılırken, Moğolların hayvan duygularından planlı bir şekilde faydalanarak savaşlarda çıkar sağladıkları bilgisinin yer alması bilimsel açıdan da mühim bir meseledir.

Moğolların Pekin kuşatmasında kuş ve kedileri ateşe vermeleri olayının gerçekleşme zamanını aydınlatmaya yönelik bazı girişimlerimiz bulunmasına rağmen tam olarak tarihlendirme yapılmasına dönemin ana kaynakları müsaade etmemektedir. Ama yaptığımız tetkikler neticesinde *Erdenin Tovç*'un vermiş olduğu 1190 tarihinin gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. İncelediğimiz eserlerden görüldüğü üzere Jin İmparatorluğu tarafından Çinggis Kagan'a eş olması için gönderilen prensesin gelişinden önce bu olayın meydana geldiği söylenebilir. Ama yine de edindiğimiz malumatlar ekseninde bir tarihlendirme yapacak olursak bu hadisenin Jin İmparatoru Weishao'nun iktidarı dönemine denk gelen 1211-1213 yılları arasındaki kuşatma sırasında gerçekleştiği bilgisi çoğu kaynaktan edindiğimiz imparatorun kendi kızını gelin olarak gönderdiği malumatı doğrultusunda savunulabilir.

2010); Li Chih-Ch'ang, *Ch'ang Ch'un Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*, çev. G. Hasgüçmen, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022); Bülent Gül, "Hayvan Adları ile Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları", *Türkbilgi* 12 (2006).

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Çalışmamı yaparken görüş ve kaynak önerileri ile ufku aydınlatan Dr. Öğr. Üyesi Ömer Erdoğan, Dr. Öğr. Üyesi Mutluhan Ersoy ve Arş. Gör. Dr. Gökür Çetinkaya'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I would like to express my gratitude to Dr. Ömer Erdoğan, Dr. Mutluhan Ersoy, and Dr. Gökür Çetinkaya for their invaluable contributions to my study, which included insightful opinions and resource suggestions.

Kaynakça/References

- Anderson, David J.; Adolphs, Ralph. "A Framework for Studying Emotions across Species", *Cell* 157/1 (2014): 187-200.
- Ansarı, A. S. Bazmee. "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc". *DİA*, 8: 98-99. İstanbul: TDV, 1993.
- Atwood, Christopher P.. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts on File, Inc, 2004.
- Aytan, Ozan Arslan. "Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yeleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkisinin Mukayesesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2021): 979-1012.
- Barthold, V. V.. *Moğol İstilasları Devrinde Türkistan*. çev. S. S. Moralı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- Bliss-Moreau, Eliza. "Constructing Nonhuman Animal Emotion". *Current Opinion in Psychology* 17 (2017): 184-188.
- Broadbridge, Anne F.. *Women of the Making of the Mongol Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Chavannes, E.. *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Chimeddorj, Ganjidmaa. "17. Yüzyıl Moğol Müverrihi Sagan Seçen'in, "Had-un Ündüsün-ü Erdeni-yın Tobçı" (Hanların Menşei Hakkında Hazinelerinin Tarihi)". Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Cuveynî, Alâeddîn Atâ-Melik. *Târih-i Cihân Guşâ*. Neşr. M. Kazvîni. Tahran: İntişarat-ı Hermes, 2016.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Guşa*. Çev. M. Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.
- D'Ohsson, A. C. M.. *Moğol Tarihi*. Haz. E. Kalan. İstanbul: I.Q Kültür Sanat Yayınları, 2014.
- Darwin, Charles. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. London: Jhon Murray, 1959.
- Darwin, Charles. *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. London: Jhon Murray, 1974.
- Darwin, Charles. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Chicago: University of Chicago Press, 1872.
- Delibalta, Yavuz. *Moğolların Harp Taktikleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2024.
- DePaulo, Bella M.. "Nonverbal Behavior and Self-Presentation". *Psychological Bulletin* 111/2 (1992): 203-243.
- Doygun, Meryem. *Moğollarda Ceza ve İşkence (Büyük Moğol İmparatorluğu ve İhanlılar)*. Ankara: Nobel Yayınları, 2022.
- Durmuş, İlhami. "Türk Kültür Çevresinde At". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/1

(2021): 1-12.

Eberhard, Wolfram. *Çin Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

el-Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc. *Tabakat-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. Çev. M. Uyar. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

el-Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc. *Tabakat-ı Nâsirî*. Neşr. A. H. Habibi. II cilt. Tahran: İntişarat-ı Esatir, 2010.

Erdogan, Ömer. “Duygular ve İletişim”, *Çatışma, Duygular ve İletişim*. içinde 6-106. İstanbul: Motto Yayınları, 2020.

Firdevsi. *Şehname*. Çev. N. Lugal ve Kenan Akyüz. 1 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994.

Grousset, Rene. *Çin Tarihi*. Çev. İ. Aslan. İstanbul: Post Yayınevi, 2023.

Gül, Bülent. “Hayvan Adları ile Kurulan Türk ve Moğol Kişi Adları”. *Türkbilgi* 12 (2006): 185-191.

Gülyüz, Bahriye Güray. “İslam Öncesi Türk Kültüründe Ateş ve Ateşe Hükmedenler (Maddi Kültür İzleri Işığında)”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2019): 201-223.

Harden, Alastair. *Animals in the Classical World Ethical Perspectives From Greek and Roman Texts*. Houndmills: The Plgrave Macmillan, 2013.

Hemedânî, Reşiduddîn Fazlullah. *Câmiu 'l Tevârih*. Neşr. M. Ruşen ve M. Musevi. I-II cilt. Tahran: İntişarat-ı Elburz, 1995.

İbnü'l Esir. *El-Kâmil Fi 'l Târih*. Çev. A. Ağırakça ve A. Özaydın. XII cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.

Johann de Plano Carpini. *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*. Çev. E. Ayan. Trabzon: Derya Kiatpevi, 2000.

Johannes, Planno Carpinili. *Tatarlar Olarak Andığımız Moğolların Tarihi*. Çev. A. T. Özcan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.

Karauğuz, Güngör. *Hitit At Eğitimi Kil Kitabı*. Ankara: Çizgi Kitabevi, 2018.

Kaya, Çetin. “Cengiz Han'ın Kadınları”. *Cengiz Han'ı Aramak*. içinde 77-92. Ed. O. Söylemez ve A. Daşman ve Ö. F. Ateş. İstanbul: Bengü Yayınları, 2022.

Kaya, Çetin. “Moğol İstilasının Şafağında Güneşe Hasret Kalan Şehir: Bamiyan'ın Ortaçağ Siyasi Tarihi”. *Tarih'in Peşinde* 30 (2023): 76-87.

Köklünar, Ozan. *Moğollarda Psikolojik Harp ve İşkence Teknikleri*. İstanbul: Kbalcı Yayıncılık, 2023.

Leake, J.; Leidl, D. M.; Lay, B. P. P.; Fam, J. P.; Giles, M. C.; Qureshi, O. A.; Westbrook, R. F.; Holmes, N. M.; “What is Learned Determines How Pavlovian Conditioned Fear is Consolidated in the Brain”. *The Journal of Neuroscience: The Official Journal of the Society for Neuroscience* 44/2 (2022): 1-34.

LeDoux, Joseph E.. “Evolution of Human Emotion: A View Through Fear”. *Progress Brain Research* 195 (2012): 431-442.

LeDoux, Joseph. “Fear and the Brain: Where Have We Been and Where Are We Going?”. *Biological Psychiatry* 44/12 (1998): 1229-1238.

Li Chih-Ch'ang. *Ch'ang Ch'un Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*. Çev. G. Hasgüçmen. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.

Marks, Isaac M.. *Fears and Phobias*. New York: Academic Press, 1969.

Martin, H. Desmond. *The Rise of Chingis Khan and His Conquest of North China*. New York: Octagon Books, 1977.

Maslow, A. H.. “A Theory of Human Motivation”. *Psychological Review* 50/4 (1943): 370-396.

- May, Timothy. *Moğol Savaş Sanatı*. Çev. M. Uyar. İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Moğolların Gizli Tarihi*. Çev. M. L. Kaya. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Moğolların Gizli Tarihi*. Çev. A. Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Mowrer, Orval Hobart. "A Stimulus-Response Analysis of Anxiety and Its Role as a Reinforcing Agent". *Psychology Review* 46 (1939): 553-565.
- Muhammed b. Ahmed en-Nesevî. *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî*. Neşr. M. Minovi. Tahran: İntişarat-ı İlim u Ferheng, 2015.
- Muhammed Şebânkâreî. *Mecmau' l Ensâb*. Neşr. M. H. Mühedis. Tahran: İntişarat-i Emir Kebir, 1998.
- Nesse, Randolph M. "Evolutionary Explanations of Emotions". *Human Nature* 1/3 (1990): 261-289.
- Oatley, Keith; Johnson-Laird, P. N.. "Towards a Cognitive Theory of Emotions". *Cognition & Emotion* 1/1 (1987): 29-50.
- Öz, Esmâ. *Kültepe Metinleri Işığında Eski Anadolu'da Tarım ve Hayvancılık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Özcan, Altay Tayfun. "Chronica Maiora'da Moğol İmajı". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 27/2 (2012): 427-458.
- Papez, J. W.. "A Proposed Mechanism of Emission", *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences* 7/1 (1995): 103-112.
- Rachman, S.. "Neo-Conditioning and the Classical Theory of Fear Acquisition". *Clinical Psychology Review* 11 (1991): 155-173.
- Ruska, J.. "Fil". *İA*, IV: 634-635. İstanbul: MEB, 1978.
- Ruysbroecle Willem. *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*. Çev. Z. Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Sagan Setsen. *Erdeniin Tovç*. Haz. M. Bayarsihan. Ulaanbaatar: Tüühen Survalç Biçgiin Tsvral, 2006.
- Sagang Sechen. *The Precious Summary a History of the Mongols from Chinggis Khan to the Qing Dynasty*. Çev. J. Elverskog. New York: Columbia University Press, 2023.
- Scherer, Klaus R.. "The Nature and Study of Appraisal: A Review of the Issues". *Appraisal Proces in Emotion*. içinde 369-392. New York: Oxford University Press, 2001.
- Schirmer, Annett. *Emotion*. Los Angeles: Sage Publications, 2015.
- Scullard, H. H.. *The Elephant in the Greek and Roman World*. Cambridge: Thames and Hudson, 1974.
- Seyfî Herevî. *Târihnâme-i Herât*. Neşr. G. R. Tebatabayi. Tahran: İntişarat-i Esatir, 2005.
- Shao Hung ve Peng Da Ya ve Xiu Ting. *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Tai shi lu*, Haz. M. Uyar, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- Subaşı, Ömer. *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Sümer, Faruk. *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1983.
- Şen, Mesut. "Türk Kültüründe Atın Özellikleri ve Eğitimi". *Türk Askerî Kültürü*. içinde 611-626. İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2023.
- Şenel. Alaeddin. *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Şeşen, Ramazan. "Câmiu't-Tevârîh". *DİA*. 7: 132-134. İstanbul: TDV, 1993.
- Taberî. *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*. Çev. Z. K. Ugan ve A. Temir. 2 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- Tanrıverdi, Eyyüp. "Eski Arap Kültüründe Ateş Yakma Gelenekleri". *Doğu Araştırmaları* 8 (2011): 49-62.

The Secret History of the Mongols. Çev. I. de Rachewiltz. Leiden: Brill, 2004.

Tokarev, S. A.. “Kültür Tarihinde Ateş Sembolü”. Çev. M. Duranlı, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 6/1 (2006): 259-264.

Toroman, Ali. “Türk Mitolojisinde Ateş Kültü ve Amasya’daki İzleri”. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Amasya Özel Sayısı (2022): 11-26.

Turan, Osman. *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

Turner, Jonathan H.. “The Evolution of Emotions in Humans: A Darwinian-Durkheimian Analysis”, *Journal for the Theory of Social Behaviour* 26/1 (1996): 1-33.

Uyar, Mustafa. “Vahşi Hayvanlar Üzerinde Savaş Pratiği: Ortaçağ Moğol Ordularının Sürek Avları”. *Timurlu Tarihine Adanmış Bir Ömür 75. Doğum Yılında Prof. Dr. İsmail Aka'ya Armağan* içinde 77-83. Ed. M. Ş. Yüksel. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2017.

Ünal, Ahmet. *Eski Anadolu ve Ön Asya'da At ve Kikkuli'nin Kaleminden Dünyanın En Eski At Eğitim Metinleri*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2020.

Walsh, Elena; Griffiths, Paul E. “Emotion, Evolution of”, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* 7 (2001): 467-471.

Witte, Kim. “Fear as Motivator, Fear as Inhibitor: Using the Extended Parallel Process Model to Explain Fear Appeal Successes and Failures”. *Handbook of Communication and Emotion*. içinde 423-450. New York: Academic Press, 1996.

Yazıcı, Tahsin. “Fil”. *DİA*. XIII: 67-68. İstanbul: TDV, 1996.

Yıldırım, Kürşat. *Çin Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

